

An Analysis of the Art of *Barā'at al-Istihlāl* in the context of

Badr al-Dīn b. Mālik's *Al-Misbāh Fī İhtisar al-Miftāh* Work

Mehmet Siddık Özalp

<https://orcid.org/0000-0002-4260-6989>

mehmetozalp@nevsehir.edu.tr

<https://ror.org/019jds967>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Univ, Fac of Theology, Dept of Arabic Language and Literature, Türkiye

Abstract

Badr al-Dīn b. Mālik (d. 686/1286) summarized (talkhīs) Abū Ya'qūb al-Sakkākī's (d. 626/1229) book called *Miftāh al-'ulūm* in his work named *al-Misbāh fī ikhtisār al-Miftāh*. This study, by being among the common basic sources of the period, achieved an exceptional position in the field of rhetoric. This summary not only has a distinguished place in its field, but also has an eloquent and aesthetic dībāje. In the dībājes, which constitute the introductory parts of the studies, information is given about subjects such as the subject, purpose, content and method. The author carefully chose the words he used in the dībāje of the summary work, and tried to make the rhetoric, which is its content, speak with artistic concepts. In this context, it has been seen that he attaches particular importance to the art of *barāat al-istihlāl* (ingenuity of initiation). *Barāat al-istihlāl* (ingenuity of initiation), handled under the *badī* (science of embellishment) section of Arabic rhetoric, is the art of making an introduction in a remarkable and beautiful way by means of words and phrases that refer to the purpose and content. In this manner, the author made subtle references to the names of important works written in the field of rhetoric before him. In this regard, this study aims to analyze the dībāje of the talkhīs named *al-Misbāh fī ikhtisār al-Miftāh* and explain the art of *barāat al-istihlāl*, as well as provide the necessary information about the sources used. The art of *barāat al-istihlāl* is generally included in the dībāces, which are the introductory parts of the works. For this reason, necessary information about dībāje is also given. Since it is one of the first sources written in the field of Arabic Language and Rhetoric and the names of important rhetorical sources written before are skillfully mentioned in its dībāja with the art of *berā'at al-istihlāl*, Bedr al-Dīn b. Mālik's dībāja was preferred as the subject of the study. It has been brought to the attention of the academic community that the bibliographies of some classical works can be learned with this method.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Science of Rhetoric, literary technique, Badruddīn b. Mālik, *al-Misbāh fī Ikhtisāri'l-Miftāh*, Dībāje, *Barāatu'l-istihlāl*

Citation

Özalp, Mehmet Siddık. "Bedruddīn b. Malik'in *el-Misbāh Fī İhtisāri'l-Miftāh* Eserinin Dībācesi Özelinde *Berā'atu'l-İstihlāl Sanatı İncelemesi*". *Tetikik* 4 (2023), 109-125.

<https://doi.org/10.55709/tetikik.4.1300067>

Type	Research Article
Research Areas	Religion; Linguistics
Language	Turkish
Received	21 May 2023
Accepted	14 September 2023
Published	10 October 2023
Review	Double-blind
Reviewers	Single anonymized - Two Internal (Editorial board) Double anonymized - Two External
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The Author declares that there is no conflict of interest.
Complaints	tetik@okuokut.org
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright	© The author retains the copyright and provides the publisher with a license to publish.
License	 CC BY-NC 4.0
Publisher	Oku Okut Press (okuokutpress.okuokut.org) on behalf of Oku Okut Association.
EBSCO HII	Humanities International Index
EBSCO CEEAS	Central & Eastern European Academic Source
CEEOL	ceeol.com/search/journal-detail?id=2890
DOAJ	doaj.org/toc/2822-3322
CROSSREF	crossref.org/members/prep/34564
Sherpa Romeo	v2.sherpa.ac.uk/id/publication/42579
Open Citations I4OC	i4oc.org/#publishers

Bedruddîn b. Malik'in *el-Misbâh Fî İhtisâri'l-Miftâh* Eserinin Dîbâcesi Özelinde Berâ'atu'l-İstihlâl Sanatı İncelemesi

Mehmet Sıddık Özalp

<https://orcid.org/0000-0002-4260-6989>

mehmetozalp@nevsehir.edu.tr

<https://ror.org/019jds967>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, Nevşehir, Türkiye

Öz

Bedruddîn b. Mâlik (öl. 686/1286), Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (öl. 626/1229) *Miftâhu'l-ulûm*'unu, *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* ismiyle telhîs etmiştir. Bu telhîs, dönemin yaygın temel kaynakları arasına girerek, belâgat alanında müstesna bir konum elde etmiştir. Telhîs, alanında mümtaz bir yere sahip olduğu gibi belîğ ve estetik bir dîbâceye de sahip olduğu aşikardır. Çalışmaların giriş kısımlarını oluşturan dîbâcelerde, konu, amaç, içerik ve yöntem gibi mevzular hakkında bilgi verilir. Yazar telhîsin dîbâcesinde kullandığı kelimeleri özenle seçmiş, muhtevası olan belâgatı sanatsal kavramlarla konuşturmaya çalışmıştır. Bu kapsamda berâ'atu'l-istihlâl sanatına ayrıca önem verdiği görülmüştür. Arap belâgat ilminin bed' kısmı altında ele alınan Berâ'atu'l-istihlâl amaç ve içeriğe değinen sözcük ve deyimlerin vasıtasıyla dikkat çekici güzel bir yöntemle giriş yapma sanatıdır. Bu çerçevede yazar kendisinden önce bu alanda kaleme alınan önemli eserlerin isimlerine göndermeler yapmıştır. Bu bağlamda çalışmada *el-Misbâh fî ihtisâri'l-Miftâh* isimli telhîsin dîbâcesi analiz edilerek berâ'atu'l-istihlâl sanatı açıklanacağı gibi istifade edilen kaynaklar hakkında da gerekli bilgilerin verilmesi hedeflenmiştir. Berâ'atu'l-istihlâl sanatına genel olarak eserlerin giriş kısımları olan dîbâcelerde yer verilir. Bu nedenle dîbâce hakkında da gerekli bilgiler aktarılmıştır. Arap Dili ve Belâgatı alanında kaleme alınmış ilk kaynaklardan olması ve daha önce yazılmış önemli belâgat kaynaklarının isimleri dîbâcesinde berâ'atu'l-istihlâl sanatıyla ustaca zikredildiğinden Bedruddîn b. Mâlik'in dîbâcesi çalışma konusu olarak tercih edilmiştir. Bu yöntemle bazı klasik eserlerin kaynakçalarının öğrenilebileceği, akademik camiannın dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belâgatı, Belâgat İlmi, Bed', Bedreddin b. Malik, *el-Misbâh Fî İhtisâri'l-Miftâh*, Dîbâce, Berâ'atu'l-İstihlâl

Atıf Bilgisi

Özalp, Mehmet Sıddık. "Bedruddîn b. Malik'in *el-Misbâh Fî İhtisâri'l-Miftâh* Eserinin Dîbâcesi Özelinde Berâ'atu'l-İstihlâl Sanatı İncelemesi". *Tetkik* 4 (2023), 109-125.

<https://doi.org/10.55709/tetkik.4.1312655>

Türü	Araştırma Makalesi
Konu Kategorisi	Din; Dilbilim
Dili	Türkçe
Geliş	21 May 2023
Kabul	14 Eylül 2023
Yayım	10 Ekim 2023
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Hakemler	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editörler – Yayın Kurulu Üyeleri) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tetkik@okuokut.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı	© Yazar telif hakkını elinde tutarak yayıncıya CC BY-NC 4.0 lisansı ile yayım izni vermiştir.
Lisans	 CC BY-NC 4.0
Yayımcı	Okut Okut Yayınları (okuokutpress.okuokut.org) tarafından Oku Okut Derneği için yayımlanır.
EBSCO HII	Humanities International Index
EBSCO CEEAS	Central & Eastern European Academic Source
CEEOL	Central and Eastern European Online Library
DOAJ	Directory of Open Access Scholarly Resources
CROSSREF	crossref.org/members/prep/34564
SHERPA ROMEO	v2.sherpa.ac.uk/id/publication/42579
Open Citations I4OC	i4oc.org/#publishers

Giriş

Dîbâce yani önsözler, yazılan, okunan veya dinlenen herhangi bir kitap, konuşma veya makale gibi çalışmaların giriş kısımlarını oluşturmaktadır. Kolay gibi görünse de kaleme alınması dikkat, önem ve ilgi gerektirmektedir. Çünkü okuyucuların dikkatlerini çekmek amacıyla gizem içeren, heyecan verici unsur ve edebî sanatsal ifadelerle yer verilmektedir. Arap belâgat literatüründe de okurların dikkatlerini çekmek, okumaya devam etmelerini sağlamak için dîbâceler, güçlü, estetik ve dikkat çekici olmalıdır. Meramını güzel bir şekilde aktarmak için atasözleri, teşbih ve karşılaştırmalar gibi edebî sanatlar, uygun ve doğru bir şekilde kullanılmalıdır. Karmaşık kelime ve uzun cümleler gibi anlaşılmayan bir dil kullanımından kaçınılmalı, bunun yerine sade, kolay ve anlaşılır bir dil kullanmaya önem verilmelidir. Yani esere dikkatlerin yönlendirilmesi ve okunmasının sağlanması amacıyla girişlerde yaratıcılıklarını sergilemek üzere edebî sanatlar ustalıkla işlenmeli ve dikkat çekici ilginç dilsel araçlardan tam anlamıyla istifade edilmelidir.¹

Bu çerçevede amaç ve içeriğe sözcük ve deyimler vasıtasıyla göndermeler yapmak üzere dikkat çekici ve estetik bir yöntemle giriş yapma sanatı olan berâ'atu'l-istihlâl üslûbundan da istifade edilebilir. Bedruddîn b. Mâlik (öl. 686/1286), Suyûtî (öl. 911/1505) ve İbn Ma'sûm el-Medenî (öl. 1120/1708) gibi çok sayıda âlim, eserlerin dîbâcelerinde bu sanata yer vermişlerdir. Ayrıca ülkemizde Ali Bulut tarafından "Arap Edebiyatında Berâ'atu'l-istihlâl Sanatı" isimli bir çalışma da yapılmıştır. Ancak Bulut tarafından yapılan çalışmada sadece berâ'atu'l-istihlâl sanatının mahiyet ve muhtevası ele alınmıştır. Aynı şekilde Servet Demirtaş tarafından "Berâat-i İstihlâl ve Hüsn-i İbtidâ Açısından Sûre Girişleri - Nisâ Sûresi Örneği-" isimli bir çalışma yapılmıştır. Ancak Demirtaş tarafından yapılan çalışma sûre girişlerinde bulunan ilk âyetlerin, asıl maksada ve muhtevaya uygunluğu Berâat-i İstihlâl yönünden araştırılmıştır.² Bu çalışmada ise berâ'atu'l-istihlâl sanatı incelenmekle beraber yazarlar tarafından belâgat ilminde icra edilme şekli uygulamalı olarak ele alınmıştır. Bunun yanında bu sanatın ağırlıklı olarak kullanıldığı alanların dîbâceler olması hasebiyle dîbâce kavramı da araştırılmıştır. Eski dönem âlimlerden olması ve bu sanatla önemli ölçüde önceki kaynaklara göndermelerde bulunması sebebiyle Bedruddîn b. Mâlik'in dîbâcesi çalışma alanı olarak seçilmiştir. Bu münasebetle klasik eserlerde yer almayan kaynakçalardan bir nebze haberdar olunabilmek amaçlanmıştır. Çalışmanın muhteviyatını oluşturması ve çalışmanın daha iyi bir şekilde anlaşılması amacıyla burada; Berâ'atu'l-istihlâl ve Dîbâce tanımı verilecektir. Eseri inceleme konusu için seçildiğinden İbnu'n-Nâzım hakkında kısaca bilgiler sunulacaktır. Çalışmanın konusu olması hasebiyle de İbnu'n-Nâzım'ın *el-Misbâh Fî İhtisârî'l-Miftâh* isimli eseri tanıtılacaktır. Daha sonra *el-Misbâh Fî İhtisârî'l-Miftâh*'in Dîbâcesi verilerek gerekli analizler yapılarak çalışma bitirilecektir.

¹ Mukaddimeler (dîbâceler) için ayrıca bk. İsmail Durmuş, "Mukaddime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/115-117; Mustafa İsmet Uzun, "Mukaddime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/117.

² Servet Demirbaş, "Berâat-i İstihlâl ve Hüsn-i İbtidâ Açısından Sûre Girişleri - Nisâ Sûresi Örneği-", *Kilitbahir / 21* (Eylül 2022): 182-208.

1. Berâ'atu'l-istihlâl

Nazım ya da düz yazıda amaç ve içeriğe değinen sözcük ve deyimlerin vasıtasıyla mevzuya dikkatleri celp eden estetik bir yöntemle başlama sanatına “berâ'atu'l-istihlâl” denir. Aynı şekilde berâat-i matla', hüsn-i ibtidâ, hüsn-i iftitâh gibi isimlerle anılmıştır. Gayeye göndermelerde bulunan sözcük ve deyimlerin nazım ve düz yazının ortasında yer alması ise telmîh olarak adlandırılır.³

Berâ'atu'l-istihlâl, (البراعة) ve (الاستهلال) olmak üzere iki kelimededen meydana gelen bir kavramdır. (برع), herhangi bir karşılık beklemeden bir şeyi vermektir.⁴ (برع الجبل), dağın zirvesine çıktı demektir.⁵ (البراعة), başarmak ve üstün gelmek; (الاستهلال) ise giriş ve başlangıç gibi manalarda kullanılmıştır.⁶ İbn Ma'sûm el-Medenî (öl. 1120/1708), (استهّل), hilali gördü, (استهّل المولود), doğar doğmaz ağlayarak sesini yükseltti ve yazarların da giriş kısımlarında eserlerini başlar başlamaz konu hakkında seslerini yükselttiklerine dikkat çekerek anlamlar arasında bir ilişki olduğu belirtmiştir.⁷

Bu kapsamda İbn Ma'sûm, Abbâsî halifelerinden Halife Mu'tasim'in (218/833-227/842), Ammûriye'nin (Afyonkarahisar) fethini övmek üzere Ebû Temmâm'in (öl. 231/846) şu beyitlerini şâhid göstermiştir. Oysa dönemin Münecimleri bu fethin gerçekleşmeyeceği yönünde fikir beyan etmişlerdi.⁸

السيفُ أصدقُ أنباءٍ مِنَ الكُتُبِ
بيضُ الصَّفاحِ لا سودُ الصَّحَافِ فِي
فِي حَدِّهِ الحَدُّ بَيْنَ الجِدِّ وَاللَّعِبِ
مُتَوْنِهِنَّ جَلَاءُ الشَّكِّ وَالرَّيْبِ

Kılıç kitaplardan daha doğru konuşur. Onunla hak ile batıl, net bir şekilde ayrılırlar. Kara kitaplar değil, gerçek ile kuşkuları açığa kavuşturan parlayan kılıçlardır.⁹

İbnu'l-Mu'tezz (öl.296/909), bu sanatı güzel giriş (حُسنُ الإبتداء) ismiyle ele almış ve örnek olarak da Nâbiga ez-Zubyânî'nin (öl. 604 M [?]), Şam'da Amr b. el-Hâris'e sığındığı zaman sevgilisi Umeyme'ye yazdığı kasidenin girişinde yer alan bu beyti örnek olarak sunmuştur.¹⁰

كَلِّبْنِي لَهُمْ يَا أُمَيْمَةَ نَاصِبِ
وَلَيْلِ أَقَاسِيهِ بَطِيءِ الكَوَاكِبِ

Umeymecim! yorucu derdimle baş başa bırak!

Acı çektiğim ve yıldızları yavaş olan (bitmeyen) geceyle baş başa bırak!

³ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Berâat-i istihlâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/470.

⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, nşr. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1424/2003), 1/131.

⁵ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umer ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419/1998), 1/56.

⁶ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğîyye ve tetavurrüh* (Irak: Matba'atu'l-mecma'u'l-'ilmî el-İrâkî, 1407/1987), 1/388.

⁷ İbn Ma'sûm Sadruddîn el-Medenî, *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'*, nşr. Şâkir Hadi Şukur (Necef: Matba'atu'n-Nu'mân, 1388/1968), 1/56.

⁸ İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'*, 1/56.

⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed eş-Şeybânî el-Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu Divânı Ebî Temmâm*, nşr. Râcî el-Esmer (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1414/1994), 32.

¹⁰ Ebu'l-'Abbâs 'Abdullâh b. el-Mu'tezz, *Kitâbu'l-bedî'*, nşr. İrfân Matarcî (Beyrut: Muessesetu'l-Kutubu's-Sekâfiyye, 1433/2012), 103-104; Ebû Umâme Ziyâd b. Muâviye en-Nâbiga ez-Zubyânî, *Divânü'n-Nâbiga ez-Zubyânî*, nşr. 'Abbâs 'Abdussâtir (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1416/19969), 29.

İbn Hicce el-Hamevî'ye (öl. 837/1434) göre bedî' âlimleri, Bera'atu'l-istihlâl sanatını Berâ'atu'l-matla' (بِرَاعَةَ الْمَطْلَعِ) olarak nitelemiştir. Yine ona göre İbnu'l-Mu'tezz'in (حُسْنُ الْإِبْتِدَاءِ) ismiyle ele alması, Ebi'l-İsba' el-Mısırî (ö. 654/1256) tarafından beğenildiği vurgulanmıştır. Böylece Hamevî, İbnu'l-Mu'tezz'in İmruülkays'ın (öl. 540 [?])

قَفَا نَبِّكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ
بِسْفَطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ وَحَوْمَلٍ

*Durunuz! Kumların kıvrılarak bittiği, Dahûl ile Havmel arasında bulunan yerde bıraktığım sevgilinin ve onun evi anısına ağlayalım.*¹¹ beytinin yerine Nâbiga ez-Zubyânî'nin söz konusu beytini tercih etmesinin doğru bir seçim olduğu da dile getirmiştir.¹² İbn Ebi'l-İsba' el-Mısırî'ye (öl. 654/1256) göre İbnu'l-Mu'tezz'in Nâbiga ez-Zubyânî'nin beytini şâhid gösterip de İmruülkays'ın beytini vermemesinin sebebi şudur: İmruülkays'ın beytinin birinci mısrası yalın, kulağa zevk veren ve mana açısından da estetik iken, ikinci mısradaki söz konusu özellikler yer almaz. Böylece beytin mısraları arasındaki bu ahenksizlik nedeniyle İbnu'l-Mu'tezz, husn-i ibtidaya Nâbiga ez-Zubyânî'nin beytini şâhid göstermiştir. Çünkü Nâbiga'nın beytinin sözcükleri yalın ve kulağa zevk vermekle beraber mısralar arasında da estetik sözcükler ve mana açısından da tam bir ahenk mevcuttur.¹³

Suyûtî (öl. 911/1505), *Şerhu 'Ukûdî'l-cumân fi'l-me'ânî ve'l-beyân* isimli eserinde (البِرَاعَةُ) sözcüğünü (البِلَاغَةُ) anlamında kullanmıştır.¹⁴

يُوصَفُ بِالْفَصَاحَةِ الْمُرَكَّبِ
وَمُقَرَّدٌ وَمُنْشَىٰ مَرْتَبِ
وَعَبْرٌ تَأْنٍ صَفَهُ بِالْبِلَاغَةِ
وَمَثَلَهَا فِي ذَلِكَ الْبِرَاعَةُ

Cümleler, sözcükler ve kişiler fasîh olabilirler. Belâgat ise sadece kişiler ile cümlelere özgüdür. Berâat ise tıpkı belâgatta olduğu gibi kişiler ile cümlelerde olur.

Kıscacası “berâ'atu'l-istihlâl”, nazım olsun nesir olsun konuya güzel bir giriş ile başlamak ve söz konusu girişte de konunun mahiyeti hakkında ince bir üslupla göndermelerde bulunarak edebî zevki artırma sanatıdır. Sözlükte “istihlâl” sözcüğü, “Sesini yükseltmek” anlamında kullanılır.¹⁵ Bebek doğarken, yüksek sesle ağladı (اسْتَهَلَ الْمُؤَلُودُ صَوْتَهُ) denilir. Halk tarafından aranan ay görüldüğünde seslerini yükselttiklerinden aya (الهلال) denmiştir. Sesini yükseltmeye başlayınca, maksatlarını anlatabildiklerinde ise bu sanata “berâ'atu'l-istihlâl” denmiştir.¹⁶

Berâ'atu'l-istihlâl sanatı nesirde olduğu gibi nazımda da kullanılmıştır. Örneğin: Ahdarî (öl. 983/1575-76), *Cevheru'l-meknûn* isimli manzumesinin girişinde bu sanattan istifade etmiştir. Biz burada Ahdarî'den birkaç beyit vermekle yetineceğiz.¹⁷

¹¹ İmruülkays b. Hucr, *Dîvân-u İmruülkays*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (b.y.: Dâru'l-Me'ârif, 1984), 8.

¹² Ebû Bekr b. Ali b. Abdullâh b. Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb ve gâyetu'l-ereb*, nşr. Kevkeb Deyâb (Beyrut: Dâru Sâdir, 1425/2005), 1/307.

¹³ Ali Bulut, “Arap Edebiyatında Berâat-İ İstihlâl Sanatı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (Haziran 2008), 79.

¹⁴ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdî'l-cumân fi'l-me'ânî ve'l-beyân*, nşr. İbrâhîm Muhammed el-Hamdânî-Emin Lokmân el-Habbâr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 44.

¹⁵ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, 2/379.

¹⁶ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye ve tetavurruh*, 1/392; Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, 1/408-414.

¹⁷ Abdurrahmân b. Sağır al-Ahdarî, *el-Cevheru'l-meknûn fi sadefti's-selâseti'l-funûn*, nşr. Muhammed b. Abdulazîz Nasîf (b.y.: Merkezu'l-Besâir li'l-bahsi'l-ilmî, ts.), 21.

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الْبَدِيعِ الْهَادِي إِلَى بَيَانِ مَهْيَعِ الرَّشَادِ
 Doğru yolun izahına yönlendiren yaratıcı Allah'a hamd olsun.
 ثُمَّ عَلَى بَقِيَّةِ الصَّحَابَةِ ذَوِي النَّقَى وَالْفَضْلِ وَالْإِنَابَةِ
 وَالْمَجْدِ وَالْفُرْصَةِ وَالْبِرَاعَةِ وَالْحَزْمِ وَالنَّجْدَةِ وَالشَّجَاعَةِ

Sonra, geri kalan tüm sahabelerine de (Allah'ın salâtı) olsun!

Ki tüm sahabeleri takva, değer, tevazu, şeref, cömert, üstünlük, kararlılık, yardım etme ve cesaret sahibidirler.

Ahmed b. Abdulmun'im ed-Demenhûrî (öl. 1192/1778), Ahdarî'nin (البديع) ve (البيان) sözcükleriyle berâ'atu'l-istihlâl yöntemine başvurduğunu belirtmiştir.¹⁸ Aynı şekilde (البراعة) sözcükleriyle berâ'atu'l-istihlâl yöntemine başvurduğunu belirtebiliriz. Çünkü (البراعة) ile (البلأغة) eşanlamlı sözcüklerdir.

2. Dîbâce

Farsça bir sözcük olan Dîbâce, dîbâ kelimesi ve “çe” ekiyle oluşturulmuştur. Dîbâce, İran şahlarının giydiği güzel ve müzeyyen kıyafetler, kitapların nakışlarla tezhip edilerek süslendirilmiş yüzleri veya kitapların süslü olan ilk sayfaları gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁹

Ferâhîdî (öl. 170/786), şairin söylediği ilk kasideye (ديباجة الشعر) dendiğini belirtmiştir.²⁰ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ (öl. 209/824 [?]), Kitâbu'd-Dîbâc isimli eserinde Nâbîga ez-Zübeynî'den (öl. 604 [?]) bahsederken şiirlerinin dîbâceli olduğundan destekçileri tarafından övüldüğünü aktarmıştır.²¹

Dîbâcelerde, eserin konusu, amacı, muhtevası ve kaleme alınma yöntemi gibi konular hakkında okurlara bilgi verilir. Burada eserin kaleme alınma gerekçesi açıklanır, muhtevası hakkında genel bir bakış aktarılır. Okurların dikkatlerini cezbetmek amacıyla; betimleme, ironi ve karşılaştırmalar yapıldığı gibi diyaloglara yer verilir ve merak uyandıran sorular da sorulabilir. Böylece dîbâcelerde sanatsal bir dil kullanıldığı gibi estetik kavram ve yöntemlerden de istifade edilir.

3. İbnu'n-Nâzım ve el-Misbâh Fî İhtisârî'l-Miftâh

İbnu'n-Nâzım olarak bilinen Muhammed b. 'Abdullâh b. Mâlik et-Tâî Bedruddîn, 640/1242 tarihlerinde Dımaşk'ta doğmuştur. Kalın bağırsak iltihabından 686/1287 tarihinde burada vefat etmiştir. Kıvrak bir zekaya sahip olduğu belirtilen Bedruddîn b. Mâlik, nahiv, me'ânî, beyân, mantık, fıkıh ve usûl gibi ilimlerde yetkin bir âlim olarak bilinmiştir. Babasının ölümünden sonra Dımaşk'a gelerek müderrislik vazifesini üstlenmiştir. Keskin zekâ, münâzara ve doğru kavrayış açılarından olağanüstü yeteneklere sahip olan Bedruddîn

¹⁸ Ahmed b. Abdulmun'im ed-Demenhûrî, *Hilyetu'l-lubbi'l-masûn bi-şerhi'l-Cevheri'l-meknûn*, nşr. İlyas Kaplan (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 96.

¹⁹ Tahir Üzgör, “Dîbâce”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/277.

²⁰ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ayn*, 2/5.

²¹ Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ, *Kitâbu'd-Dîbâc*, nşr. Abdullâh b. Suleymân el-Cerbû' – Abdurrahmân b. Suleymân el-Useymîn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1991), 4.

b. Mâlik, Arap dili, me'ânî ve bedî' gibi ilimlerde de önemli telifler yapmıştır.²² Bedruddîn b. Mâlik, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (öl. 626/1229) Miftâhu'l-'ulûm'unu, *el-Misbâh fî ihtisârî'l-Miftâh* isimli eseriyle ihtisâr etmiştir. Dönemin yaygın temel kaynakları arasına giren bu eserde yazar, veciz sözler ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Eserde bol miktarda şiir şâhid olarak gösterilmiş ve bu şiirler itinayla seçildiği gibi bayağı ve problemlî şiirlere de yer verilmemeye özen gösterilmiştir. Konular bölümlere, bölümler kısımlara ayrılarak eser nizami bir şekilde düzenlenmiştir. Böylece sistematik bir biçimde tasarlanan eser, alanında müstesna bir yer işgal etmiştir.²³

4. *el-Misbâh fî İhtisârî'l-Miftâh*'in Dîbâcesi ve Analizi

Bedruddîn b. Mâlik'in Besmele, Hamd ve Salât, Dil İlimleri, Eserin Konusu, Belâgat Tanımı ve Belâgat Kısımları olmak üzere altı kısma ayırarak dîbâceyi özenle hazırlamıştır. Bu minvalde yazarın orijinal metinleri Arapça şeklinde aktarıldıktan hemen sonra, Türkçe çevirileri *italik* olarak sunulmuştur. Devamında ise gerekli analiz ve yorumlamalar yapıldıktan sonra dîbâcenin diğer kısımlarıyla aynı yöntemle devam edilmiştir.

Bu minvalde eser dîbâcesinin bölümleri olması hasebiyle besmele, hamd ve salât, dil ilimleri, lûgat, sarf, nahiv, belâgat, eserin konuş, belâgat tanımı, belâgat kısımları, me'ânî, beyân ve bedî' başlıklarıyla dîbâce parçalı bir şekilde çevirisiyle takdim edilmiştir. Bu münasebetle Berâat-i İstihlâl sanatını içeren başlıklar detaylı bir biçimde analiz edilmiştir.

4.1. Besmele

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِثْقَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ.²⁴ أَحْمَدُ اللَّهُ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَنْهَيْدِي لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ. قَالَ الْإِمَامُ الْعَالِمُ الْفَاضِلُ الْمُحَقِّقُ الْعَلَّامَةُ بَدْرُ الْمَلِكِ وَالذَّيْنِ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى.²⁵

Allah semâvâtın ve yerin ışığıdır. O'nun ışığının örneği, kandil barındıran bir kandilliktir.²⁶ Allah'a (c.c.) hamdolsun ki o, bizi bu yola yönlendirmeseydi, doğru yolu bulamazdık. Değerli, imâm, âlim,

²² Mehmet Sıdkı Özalp, "İbnu'n-Nâzım'ın, 'el-Misbâh fî İhtisârî'l-Miftâh' isimli Eserinde Müsned İleyh Konusunda Gösterdiği Şiir İstihlâlaların Analizi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 21/1 (Haziran 2021), 252-253; Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmâsu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-musteşrikîn* (Beirut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002), 8/31; Ömer Rıda el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn* (Beirut: Muessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 3/655; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/31; Şeyh Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahvi ve tarihu eşheri'n-nuhât* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1995), 274; Cemaluddin b. Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid ve tekmilu'l-mekâsîd (Temhîd)*, nşr. Muhammed Kâmil Berekât (b.y.: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabi Li't-Tebâ'ati ve'n-Neşir, 1387/1967), 14; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 2000), 51/283-284; Tacuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Alî b. Abdulkâfi es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kubrâ*, nşr. Mahmud Muhammed et-Tenâhî/Abdulfettah Muhammed el-Hulluv (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1383/1964), 8/98.

²³ Veliyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn, *el-Mukaddime*, nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dimaşk: Dâru Ya'rub, 1425/2004), 375; İbnu'n-Nâzım Bedruddîn b. Mâlik, *el-Misbâh fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî' (Mukaddimetu'l-muhakkik)*, nşr. Husnî Abdulcelîl Yûsuf (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1409/1989), س.

²⁴ en-Nûr 24/35.

²⁵ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, 1.

²⁶ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman (Ankara: DİB Yayınları, 2020), en-Nûr 24/35.

araştırmacı, bilgin ve din ile milletin ay ışığı olan Bedruddīn Ebū Abdullāh Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Mālik (Allah rahmet etsin) sözlerine şöyle devam etmektedir:

Dībâcenin bu bölümü giriş mesabesinde olup besmeleyle başlamış sonra, nûr âyeti olarak anılan Nûr Sûresinin 35. âyetiyle devam etmiştir. Böylece yazar, âyette geçen ve kandil demek olan (المصباح) sözcüğünü iktibas sanatıyla referans alarak eserin ismine göndermede bulunmuştur.

4.2. Hamd ve Salât

أَمَّا بَعْدَ: حَمْدًا لِلَّهِ سُبْحَانَهُ عَلَى مَا أَوْلَاهُ مِنْ جَمِيلِ النِّعَمِ، وَحِبَابَهُ مِنْ جَزِيلِ الْمَوَاهِبِ وَالْقِسْمِ، وَشَرَفَنَا بِهِ عَلَى جَمِيعِ الْأُمَمِ، مِنَ الْهَدَايَةِ لِاتِّبَاعِ رَسُولِهِ وَحَبِيبِهِ مُحَمَّدٍ الْمُخْصُوصِ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ، الْمُؤَيَّدِ بِقَوَاعِدِ الْحُجَجِ وَجَوَاهِرِ الْحِكْمِ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَئِمَّةِ الْهُدَى وَمَصَابِيحِ الظُّلْمِ.²⁷

Kendisine güzel nimetler bahşettiği, fesâhat ile belâgat yetenekleriyle payidar ettiği, bilgelik ile fesâhatın özü olan, kesin delillerle güçlü kılınan, özlü sözlerle (Kur'ân) ayrıcalık verilen, elçisi ve sevgilisi olan Muhammed'e (s.a.v.) tabi tutarak, doğru yolu göstermekle bizi tüm ümmetlere üstün kıldığundan, tüm eksiklerden münezze olan Allah'a hamd ettikten sonra elçisi ve sevgilisine, doğru yolun önderleri ve karanlıkta kandiller olan ailesi ile arkadaşlarına salat ve selam ederim.

Metinde geçen (جوامع الكلم) ifadesiyle, (أعطيت جوامع الكلم) hadisine (براعة الاستهلال) sanatıyla işaret edilmiştir.²⁸ Aynı şekilde peygamberin ailesi ile sahabeleri, karanlıkta ışık veren kandillere (مصابيح الظلم) benzetilmiştir. Yazarın kendi eserine, “kandil” demek olan (المصباح) ismini vermesine bakılırsa, yazarın burada kendi eserini, tevriye²⁹ yoluyla övmüş olduğu anlaşılmaktadır. Yani yazar eserinin, karanlıkta kalan konulara ışık saçmak üzere ortaya çıkartan değerli bir ışık kaynağı olduğunu belirtmek istemiştir. Ayrıca yazar burada (أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم) hadisine³⁰ de iktibâs sanatıyla göndermede bulunmuştur.

4.3. Dil İlimleri

فَإِنَّ عِلْمَ الْأَدَبِ، وَهُوَ مَعْرِفَةُ مَا يَحْتَرُّزُ بِهِ عَلَى جَمِيعِ وُجُوهِ الْخَطَأِ فِي الْعَرَبِيَّةِ، أَنْوَاعُ تَنَفَّوَتْ كَثْرَةً شَغِبَ وَقَلَّةً، وَصُغُوبَةً فُنُونٍ وَسَهْوٍ.³¹

Edeb ilmi (dil ilimleri), yanlışların tüm şekillerinden korunmayı bilmektir. Arap dilinde yöntem ile varacağı yerler ve zorluk ile kolaylık bakımından birbirinden farklılık gösteren çeşitleri vardır.

²⁷ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, 1.

²⁸ Hadisin tamamı şu şekildedir: وَأَعْطَيْتَ لِي الْغَنَائِمَ، وَأَجَلَّتْ لِي بِالرَّغْبِ، وَأَجَلَّتْ لِي الْغَنَائِمَ، وَجَعَلْتَ لِي الْأَرْضَ طَهُورًا وَمَسْجِدًا. أعطيت جوامع الكلم، ونصرت بالرغب، وأجلت لي الغنائم، وأجلت لي الغنائم، وأجرت لي الأرض طهوراً ومسجداً. وَخَتِمَ بِي النَّبِيُّونَ. bk. Ebū'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahîh-u Muslim*, nşr. Ebū Kuteybe Nazar el-Fây râbî (Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006), “Kitâbu'l-mesâcid”, 523.

²⁹ Tevriye (التورية), gizledi manasında kullanılan (ورى، يورى) fiilinin mastarıdır. (ورى الخبز), haberi gizledi demektir. Belâgat kavramı olarak ise biri yakın diğeri uzak olmak üzere iki anlama gelebilen söze denir. Yanı kullanıldığında ilk anlaşılın anlam, konuşmacı tarafından kastedilmeyen anlamdır. Aksine kastedilen mana başkadır. Kastedilen mana ise biraz düşünerek anlaşılacağından sanki kamufle edilmiştir. Bu nedenle bu kullanımlara, gizlenen manasında olan tevriye (التورية), denmiştir. bk. Ahmed Mustafa el-Merâğî, ‘Ulûmu'l-belâge el-beyân ve'l-me'âni ve'l-bed' (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993), 327.

³⁰ İsmâil b. Muhammed el-Aclânî, *Keşfu'l-hafâ' ve muzîlu'l-İlbâs 'ammâ iştehera mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, nşr. Yûsuf Mahmâd el-Hâcc Ahmed (Kahire: Mektebetu'l-İlmi'l-Hadîs, 1421/2000), 1/156.

³¹ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, 1-2.

4.3.1. Lügat

فَمِنْ نَوْعِ قَرِيبِ الْمَأْخُذِ يَكْفِي فِي تَحْصِيلِهِ بَعْضُ قُوَّةٍ وَأَدْنَى تَمْيِيزٍ، وَهُوَ اللَّغَةُ، وَيُحْتَرَزُ بِهِ عَنِ الْخَطَا فِي أَوْضَاعِ الْمُفْرَدَاتِ الْعَرَبِيَّةِ.³²

Birinci çeşit, sözcükler yani dildir. Alındığı kaynak açısından yakınlık arz eden bu çeşitte ulaşmak için azıcık temyiz gücü ve yeteneğe sahip olmak yeterlidir. Bunun sayesinde Arapça sözcükler konulurken, hatalardan korunmuş olunur.

4.3.2. Sarf

وَمِنْ نَوْعِ بَعِيدِ الْمَرَامِ نَائِي الْمَطْلَبِ، مَوْقُوفٌ عَلَى مَزِيدِ ذَكَاءٍ وَفَضْلِ طَبْعٍ، وَهُوَ عِلْمُ التَّصْرِيفِ وَيُحْتَرَزُ بِهِ عَنِ الْخَطَا فِي التَّفْرِيعِ مِنْ أَصْلِ أَوْضَاعِ الْمُفْرَدَاتِ.³³

İkinci çeşit, sarf ilmidir. Meram ve maksat bakımında uzaklık arz eden bu çeşide ulaşmak için ekstra zekâ ve yeteneğe gereksinim duyulur. Bunun sayesinde sözcüklerin, orijinal anlamlarından ayrıldığını tespit ederken yanlışlardan korunmuş olunur.

4.3.3. Nahiv

وَمَنْ آخَرَ كَالْمُرُومِ فِي قَرْنِهِ، وَهُوَ عِلْمُ النَّحْوِ وَيُحْتَرَزُ بِهِ الْخَطَا فِي التَّرْكِيبِ لِتَأْيِيدِ أَصْلِ مَعْنَى الْكَلَامِ.³⁴

Üçüncü çeşit, dengeyi gerektiren nahiv ilmidir. Nahiv ilmi gereğince cümle içerisinde öğeler konumlandırılırken, hatalar yapılmamalıdır ki cümlelerin anlamları anlaşılsın.

4.3.4. Belâgat

وَمِنْ رَابِعِ لَايْمَلُكَ إِلَّا بَعْدَ حِمَّةٍ، مَعَ فَضْلِ الْهَيِّ فِي ضِمْنِ كَثْرَةِ مُرَاجَعَاتٍ، وَطُولِ مَمَارَسَاتٍ، وَهُوَ عِلْمُ الْبَلَاغَةِ وَالْفَصَاحَةِ، وَيُحْتَرَزُ عَنِ الْخَطَا فِي تَطْبِيقِ الْكَلَامِ لِمُقْتَضَى الْحَالِ، مِنْ تَأْيِيدِ تَمَامِ الْمُرَادِ عَلَى مَا يَقْتَضِيهَا مِنْ وَضُوحِ الدَّلَالَةِ، أَوْ حَقَائِقِهَا، وَمِنْ تَرْيِيبِ الْعِبَارَةِ يُورِثُ مَزِيدَ قَبُولِهَا وَإِسْتِجَابَتِهَا، وَهُوَ أَشْرَفُ أَنْوَاعِ الْأَدَبِ قَدْرًا وَأَعْلَاهَا مَكَانَةً وَخَطَرًا؛ لِأَنَّهُ عِلْمُ الْإِسْتِخْرَاجِ لِأَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ مِنْ مَعَادٍ وَالْكَشْفِ عَنْ مَخَاسِنِ النَّكْتِ الْمَوْذَعَةِ فِي مَكَانِهَا الَّذِي هُوَ مُنْتَفِدَةُ الْبَصَائِرِ. وَمَسْبَابُ غُورِ الْفَهْمِ وَالْخَاطِرِ، وَمُضْمَارٌ مَا يَقَعُ بِهِ التَّفَاضُلُ وَيَنْعَقِدُ بَيْنَ الْأَمَالِ فِي شَأْنِهِ التَّسَائُلِ وَالتَّنَاضُلِ، وَالَّذِي إِذَا حَذَقْتَ أَطْلَعَكَ عَلَى إِعْجَازِ نَظْمِ الْقُرْآنِ، وَعَلَى خَبَاءِ أَنْصَابِهِ فِي تِلْكَ الْقَوْلِيبِ، وَوُرُودِهِ عَلَى تِلْكَ الْمَنَاهِجِ وَالْأَسَالِيبِ، وَأَقْدَرَكَ فِي نَسْجِ حَبِيرِ الْكَلَامِ، عَلَى مَا يُسْهَدُ لَكَ مِنَ الْبَلَاغَةِ بِالْقِدْحِ الْمُغْلَى، وَأَنَّ لَكَ فِي إِبْدَاعِ وَشَيْهَا أَلْيَدِ الطَّوْلِ.³⁵

Dördüncü çeşit ise çok sayıda kaynağa müracaat etmek, literatüre hâkim olmakla beraber Allah tarafından verilen yetenekle elde edilebilen belâgat ve fesâhat ilmidir. Bu ilim sayesinde duruma göre yapılan konuşmalarda; arzulanana mesajı aktarmak için ortama göre netliği ya da kapalılığı ya da kabul edilirliliği ve anlaşılirliliği yükselten metinlerin süslemeleri yapılırken, yanlışlardan korunur. Edeb ilimleri (Dil ilimleri) arasında değer bakımından en şerefli, konum ve önem açısından ise en üstün olanı belâgat ile fesâhat ilmidir. Çünkü belâgat ile fesâhat, belâgat gizlerini açığa kavuşturan, basiretleri ateşleyen yerlere konulmuş noktaların (ince detayların) güzelliğini ortaya çıkartan, algı ve düşünce derinliğini ölçen, üstünlük yarışımın arenası olan, uğruna eşitler arasında müsabaka ve mücadeleler düzenlenen ilimdir. Bununla beraber belâgat ilmi, iyi derecede bilenlerini, nazmu'l-Kur'an'ı câzına vakıf kılar, kalıplara dökülerek, ilgili metot ve üsluplara ulaştığına şahit eder, ince yumuşak ve süslenmiş konuşmalar yapabilme yeteneği kazandırır. Ayrıca bu alanda aslan payına sahip olanların, belâgat unsurlarını ortaya koymada hareket alanı genişler.

Yazarımız burada, (لِأَنَّهُ عِلْمُ الْإِسْتِخْرَاجِ لِأَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ) demekle Cürçânî'nin belâgat alanında yazmış olduğu Esrârü'l-belâğa isimli eserine, Berâ'atu'l-istihlâl yöntemiyle göndermede

³² İbnu'n-Nâzım, el-Misbâh, 2.

³³ İbnu'n-Nâzım, el-Misbâh, 2.

³⁴ İbnu'n-Nâzım, el-Misbâh, 2.

³⁵ İbnu'n-Nâzım, el-Misbâh, 2-3.

bulunmuştur. Cürçânî'nin bu eseri, Reşit Rıza tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır.³⁶ Yazar, burada (عَنْ مَحَاسِنِ النُّكْتِ الْمُوَدَّعَةِ) demekle Rummânî'nin yazdığı, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân* isimli eserine göndermede bulunmuştur.³⁷ (أَطَّلَعَكَ عَلَىٰ إِعْجَازِ نَظْمِ الْقُرْآنِ) demekle de 403/1212 yılında vefat eden Bâkîllânî'nin yazmış olduğu *İ'câzu'l-Kur'ân* isimli telifi ile bu telifinde Kur'ân'ın nazmı bed' ve terkiplerinin ise harikulade olduğu manasında dile getirdiği (أَنَّهٗ بِدَيْعِ النَّظْمِ عَجِيبِ التَّأْلِيفِ) sözlerine göndermede bulunduğunu düşünüyoruz.³⁸ Yazar, aynı cümlede geçen (نَظْمِ الْقُرْآنِ) ifadesiyle de Câhiz'in (ö. 255/869) yazmış olduğu ancak günümüze kadar gelemeyen *Nazmu'l-Kur'ân* isimli eserine de işaret ettiğini çıkartabiliriz. Çünkü İbnu'n-Nedîm (öl. 385/995[?]), *el-Fihrist* isimli eserinde Câhiz tarafından böyle bir kitap kaleme alındığına değinmiş ve Muhammed Rıf'at Zencîr de *Mebâhis fi'l-belâga'da* bu konuya yer vermiştir.³⁹ Ayrıca bed' disiplinine, ilk defa bu adını veren Bedruddîn b. Mâlik'in de bu sözlerle, Kur'ân i'câzi, telif ve terkinin bed' olmasında olduğu görüşünü desteklediğini de çıkartabiliriz. Her ne kadar zorlama gibi olsa da (فِي نَسْجِ خَبِيرِ الْكَلَامِ) demekle İbn Ebi'l-İsba'in *Tahrîru't-Tahbîr* isimli eserine göndermede bulunduğunu düşünüyoruz. (مَا يُشْهَدُ لَكَ مِنْ أَلْبَاغَةٍ) demekle hicri yedinci yüzyılın şairleri başta olmak üzere edipleri konun edinen *el-Kidhu'l-mu'allâ* adında bir eser mevcuttur. Bu kitap, 610/1213-14 yılında doğan İbn Said Ebu'l-Hasan Alî b. Mûsâ tarafından kaleme alınmıştır. Alî b. Mûsâ, 652/1254-55 yılında hac dönüşünde arkadaşı Ebu'l-'Abbâs et-Tîfâşî ile Tunus'ta dönemin halifesi olan Mustansir b. 'Abdullâh b. Muhammed'in (647/1249/50-675/1276/77) hizmetine girerler. Alî b. Mûsâ, 666/1267-68 tarihinde Tunus'tan doğuya geçer. Daha sonra tekrar Tunus'a dönerek, 685/1286-87 yılında burada vefat eder.⁴⁰

Bedruddîn b. Mâlik, *el-Misbâh fi ihtisâri'l-Miftâh* isimli eserinin mukaddimesinde, *Cürçânî'nin Esrâru'l-belâğa* ve Rummânî'nin *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân* eserlerine, "Bera'atu'l-istihlâl" sanatı kapsamında göndermelerde bulunduğuna göre bahsi geçen kaynaklardan bilgi sahibi olduğunu ve söz konusu eserlerden faydalanmış olma ihtimali de yüksek olduğunu düşünmekteyiz.

Şevkî Dayf, Bedruddîn b. Mâlik'i, Miftâhu'l-'ulûm'un ilk kaynaklarından olan Abdulkâhir ve Zemahşerî'yi ihmal ederek, sanki sadece Miftâhu'l-'ulûm'a dayanarak *Misbâh*'ı yazdığı için de eleştirmiştir.⁴¹

³⁶ Abdulkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Curcânî, *Esrâru'l-belâğa*, nşr. Muhammed Reşit Rîdâ (b.y.: el-Mektebetu't-tevfikîyye, ts.).

³⁷ Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ er-Rummânî, *en-Nuket fi i'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Halefullâh - Ahmed, Muhammed Zağlûl Selam (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1976), 73-113.

³⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru'l-'Me'ârif, 1374/1954), 1/35.

³⁹ Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Nedîm, *el-Fihrist fi ahbârî'l-'ulemâ'i'l-musanifin mine'l-kudemâ ve'l-muhaddisîn ve esmâi kutubihim*, nşr. Rîdâ b. Alî (Tahrân: y.y, 1391/1971), 41; Muhammed Rıf'at Zencîr, *Mebâhis fi'l-belâğa ve i'câzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dubai: Câizetu Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2007), 64.

⁴⁰ İbn Sa'îd Ebu'l-Hasen Alî b. Mûsâ, *İhtisâru el-Kidhu'l-mu'allâ fi't-târîhi'l-muhallâ*, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Halîl, nşr. İbrâhîm el-Ebyârî (Kahire: el-Hey'etu'l-'âme li şu'uni'l-metâbi'i'l-emirîyye, 1378-9/1959), 5-32.

⁴¹ Şevkî Dayf, *el-Belâğa tatavvur ve tarih* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1965), 315.

Bedruddîn b. Mâlik dışındaki belâgat âlimleri de eserlerinde “berâ'atu'l-istihlâl” sanatına başvurmuşlardır. Mesela Bâkılânî (öl. 403/1013), *İ'câzu'l-Kur'ân* isimli eserinin dîbâcesinde Allah'ı hamd ve senayla anıp Kur'ân'a değindikten sonra sözlerine Kur'an'ı överek şöyle devam etmiştir:⁴²

فَمَا أَشْرَفَهُ مِنْ كِتَابٍ يَتَضَمَّنُ صِدْقَ مُتَحَمِّلِهِ وَرِسَالَةَ تَشْتَمِلُ عَلَى قَوْلٍ مُؤَدِّيَهَا. بَيِّنَ فِيهِ سُبْحَانَهُ أَنْ حُجَّتَهُ كَافِيَةٌ هَادِيَةٌ لَا يُحْتَاجُ مَعَ وُضُوحِهَا إِلَى بَيِّنَةٍ تَعْلُوهَا أَوْ حُجَّةٍ تَتْلُوهَا...

Ne yüce bir kitaptır ki hamilinin doğruluğunu barındırır, o ne yüce bir mesajdır ki göndericinin sözlerini ihtiva eder. (Allah) sübhanehu, (Kur'ân'ın) hüccetlerinin yeterli ve yol gösterici olduğunu, ayrıca bir açıklanmaya veya bir kanıt gereksinim duyulmadığını belirtmiştir.

Görüldüğü üzere Bâkılânî, bu metinde yer alan (الصِدْقُ), (الحُجَّةُ), (الوُضُوحُ) ve (البَيِّنَةُ) gibi kelimelerle mantık kavramlarına göndermelerde bulunmuştur.

Suyûtî (öl. 911/1505), *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân* isimli eserinin dîbâcesinde şu şekilde söze başlamıştır: (أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُنَزَّهَ عَنِ الْمُمَاتَلَةِ وَالتَّشْبِيهِ).⁴³ Suyûtî böylece konusu belâgat olan söz konusu eserin dîbâcesinin ilk cümlesinde (التَّشْبِيهِ) sözcüğüne yer vermek üzere belâgat kavramlarından teşbîh sanatına gönderme yapmıştır. Bu vesileyle Suyûtî, eserde işlenecek disipline işaret ederek okurların dikkatlerini çekmeye çalışmıştır. Bununla beraber Bedruddîn'in bu sattan daha geniş bir şekilde istifade ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü o, işlenecek konulara göndermeler yapmakla yetinmediği gibi kendisinden önceki yazılan eserlere de sinyaller yollamıştır.

Aynı şekilde berâ'atu'l-istihlâl sanatını ustaca kullanan yazarlardan biri de İbn Ma'sûm el-Medenî (öl. 1120/1708) olmuştur. Bu kapsamda İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'* isimli eserinin dîbâcesinde Allah'a hamd ettikten sonra, şöyle devam etmiştir:

يَا مَنْ أَنْشَأَ بَدِيعَ الْوُجُودِ بِحُسْنِ الْإِبْتِدَاءِ، فَلَبِنَاهُ كُلَّ بِرَاعَةِ الْإِسْتِهْلَالِ عِنْدَ سَمَاعِ نِدَائِهِ.

Ey varlığın yaratıcılığını güzel bir başlangıçla ortaya çıkartan (Allah'ım)! O'nun duyulan sesi (Allah'ın emri) üzerine tüm varlıklar, ilk andan itibaren cevap verdiler (Allah'ın emrini kabul ettiler).⁴⁴

Görüldüğü üzere yazar, metinde geçen (بَدِيعُ), (حُسْنُ الْإِبْتِدَاءِ) ve (بِرَاعَةِ الْإِسْتِهْلَالِ) sözcük ve yapılarla bedî' ilminin sanatlarına göndermelerde bulunurken, (حُسْنُ الْإِبْتِدَاءِ) ve (بِرَاعَةِ الْإِسْتِهْلَالِ) kavramlarını da neredeyse aynı cümlede bir arada kullanma yeteneğini de göstermiştir.

Ancak Bedruddîn b. Mâlik, bu yazarlardan farklı olarak ilgili konu veya söz konusu disiplinin kavramlarından ziyade işlediği konuda o güne kadar kaleme alınmış önemli eser isimlerine göndermeler yapmıştır. Böylece yazarın alan literatüründen haberdar olduğu gibi söz konusu eserlerden faydalanmasının kaçınılmaz olduğunu da çıkartabiliriz.

⁴² Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, nşr. Seyyid A. Sakr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1374/1954), 3.

⁴³ Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân*, 41.

⁴⁴ İbn Ma'sûm, *Envâru'r-rebî'*, 1/27.

4.4. Eserin Konusu

وَقَدْ قَصَّرْتُ تَأْلِيفِي هَذَا عَلَى هَذَا النُّوعِ مِنْ عُلُومِ الْأَدَبِ، لِأَتَوْفَرَ عَلَى اسْتِيفَاءِ فُنُونِهِ، وَاسْتِيفَاءِ الْغُرَفِ مِنْ نَكْتِهِ وَغِيُونِهِ، فَهُوَ الطَّلَبُ وَمَا سِوَاهُ ذَرَائِعِ الْبَيْهِ، وَالْمَرَامُ وَمَاعِدَاهُ اسْتِبَابُ التَّسَلُّقِ عَلَيْهِ، فَجَاءَ كِتَابًا لَدَا حَظٍّ مِنَ التَّحْقِيقِ، وَحَسَنِ التَّهْدِيبِ فِي ضَمِيرِ مَزِيدِ الْإِتْقَانِ، وَجَوْدَةِ التَّرْتِيبِ. عَلَى أَيْ لَمْ أُبَلِّغْ تِمَقْدَارَ لَفْظِهِ حِجْمَ أَدْنَى الْمُطَوَّلَاتِ، وَلَا بِالتَّصْبِيقِ عَلَى مَعَانِيهِ غُمُوضَ أَكْثَرِ الْمُخْتَصِرَاتِ، وَسَمَّيْتُهُ، كِتَابَ الْمَصْبَاحِ، وَجَعَلْتُهُ ثَلَاثَةَ أَقْسَامٍ، فَقُلْتُ وَبِاللَّهِ التَّوْفِيقِ:⁴⁵

Belâgat ilmini, tüm yönleriyle detaylı bir şekilde ele alabilmek, seçkin bölümlerinden ve ince detaylarından makul olanlarını dikkatli bir şekilde inceleyebilmek için tüm dikkatimi bu ilme verebilmek amacıyla telifimi, dil ilimlerinde olan sadece belâgat ilmine ayırdım. Çünkü belâgat ilmi amaç, diğerleri araç; belâgat ilmi hedef, diğerleri ise ona turmanmak için birer gereçtir. Böylece etraflıca incelenerek, iyi bir tertip ve tam bir ustalık çerçevesinde güzel bir şekilde düzenlenmiş bir eser ortaya çıkmıştır. Eserin lafızlarını, mutavvel eserlerin en küçüklerinin lafızları kadar geniş tutmadığım gibi, çoğu muhtasar eserlerde yaşanan muğlaklığa varacak kadar da daraltmadım. Eseri el-Misbâh diye isimlendirerek, üç bölüm şeklinde sınıflandırdım. Allah'tan başarı ve muvaffakiyet dilerim.

4.5. Belâgat Tanımı

الْبَلَاغَةُ: هِيَ الْبُلُوعُ فِي صَوْنِ الْكَلَامِ لِتَأْدِيَةِ الْمَعْنَى إِلَى حَدِّ لَه تَوْفِيقِيَّةً بِتَمَامِ الْمُرَادِ مِنْهُ، وَسُلُوكِ جَادَةِ الصَّوَابِ فِيهِ، وَلَهَا طَرَفَانِ: أَعْلَى وَهُوَ حَدُّ الْإِعْجَازِ وَمَا يَفْرُبُ مِنْهُ، وَأَسْفَلَ وَهُوَ مَبْدَأُ الْبَلَاغَةِ وَالْقَدْرُ الَّذِي إِذَا فَاتَ الْكَلَامُ مِنْهُ شَيْءٌ اُنْتَحَقَ بِأَصْوَاتِ الْحَيَوَانَاتِ، وَبَيْنَ الطَّرَفَيْنِ مَرَاتِبٌ تَكَادُ تَفُوتُ الْحَصْرَ.⁴⁶

Belâgat, istenileni eksiksiz bir şekilde gerçekleştirme ve bu alanda doğru yolda yürüyebilme seviyesi olan manaları ifade edebilmek amacıyla konuşmaları şekillendirme yeteneğine sahip olabilmektir. Belâgatın “en üst” ve “en alt” olmak üzere iki sınırı bulunmaktadır. Bunlardan “en üst” sınır, i'câz ve i'câza yakın olanlarının seviyesidir. “En alt” sınır ise belâgatın minimum seviyesi olup bu sınırın altına inenler, hayvan sesleri kategorisinde değerlendirilir. Söz konusu iki seviye arasında kalan kısmında ise neredeyse sayılamayacak kadar seviyeler bulunmaktadır.

4.6. Belâgat Kısımları

وَلِلْبَلَاغَةِ وَجُوهٌ مَرَجِعُهَا إِلَى الْإِحْتِزَازِ عَنِ الْخَطَا: إِمَّا لَخَلَلٍ فِي كَيْفِيَّةِ التَّرْكِيبِ لِتَأْدِيَةِ الْمَعْنَى الْمُرَادِ، وَإِمَّا لَخَلَلٍ فِي دَلَالَةِ الْمَرْكَبِ، وَهُوَ مَا كَانَ رُكْنًا لِلْإِسْنَادِ، أَوْ قَيْدًا فِيهِ، وَالْخَلَلُ فِي دَلَالَتِهِ إِمَّا لِمُخَالَفَةِ قَيْدِ فِيهَا مِنْ نَحْوِ التَّعْرِيفِ أَوْ التَّنْكِيرِ لِمُقْتَضَى الْحَالِ، أَوْ لِمُخَالَفَةِ وَضُوحِهَا أَوْ خَفَائِهَا لَهُ، وَتَنْبَغُ تِلْكَ الْوُجُوهُ رِعَايَةَ طُرُقِ الْفَصَاحَةِ وَهِيَ طُرُقُ الْإِفْهَامِ وَالتَّيْبِينِ وَطُرُقُ تَرْيِينِ الْكَلَامِ بِإِدَاعِ مَا يُورِثُهُ الْقَبُولُ مِنْ وَجْهِ النَّحْسِينِ؛ فَلِذَلِكَ جَعَلْتُ هَذَا الْكِتَابَ ثَلَاثَةَ أَقْسَامٍ:⁴⁷

Hatalardan korunma yönünden belâgatın değişik metotları bulunmaktadır. Bunlardan biri, istenilen manayı yerine getirmek amacıyla oluşturulan terkinin şekinden kaynaklı hatalar iken, diğerleri de isnadın asli unsurlarından veya bunlara bağlı eklerden meydana gelen mürekkeplerin ifade ettiklerinden kaynaklı hatalardır. Bu hatalar, yapılan konuşmaların, nekre, marife gibi veya açıklık ve kapalılık bakımından ilgili ortama göre aykırılık arz etmesi demektir. İlgili hatalardan sakınmak amacıyla söz konusu yöntemleri takip etmekle fesâhatin metotlarından olan “anlatma ve açıklama” ile “estetik yönleri gibi kabul edilirdiği kazandırmakla konuşma süsleme metotları” aracılığıyla korunabilir. Bundan dolayı bu eseri üç bölüm şeklinde ele aldım.

⁴⁵ İbnu'n-Nâzım, el-Misbâh, 3.

⁴⁶ İbnu'n-Nâzım, el-Misbâh, 3-4.

⁴⁷ İbnu'n-Nâzım, el-Misbâh, 4.

4.6.1. Me'ânî, Beyân ve Bedî'

فَالأُولُ: يُعْرَفُ مِنْهُ الإِخْتِرَازُ فِي الإِفَادَةِ لِتَمَامِ المَرَادِ مِنَ المَعْنَى عَنِ الخَطِّ فِي كَيْفِيَةِ التَّرْكِيبِ، وَفِي دَلَالَةِ المُرْكَبِ عَلَى قَيْدٍ مِنْ قِيُودِهَا وَهُوَ عِلْمُ المَعَانِي. وَالثَّانِي: يُعْرَفُ مِنْهُ الإِخْتِرَازُ عَنِ الخَطِّ فِي التَّرْكِيبِ مِمَّا دَلَّاهُ غَيْرُ وَاقِيَةٍ بِتَمَامِ المَرَادِ مِنْ وُضُوحِ الدَّلَالَةِ أَوْ خَفَائِهَا، وَهُوَ عِلْمُ البَيَانِ. وَالثَّلَاثُ: تُعْرَفُ مِنْهُ تَوَابِعُ البَلَاغَةِ مِنْ طُرُقِ الفَصَاحَةِ وَهُوَ عِلْمُ البَدِيعِ.⁴⁸

Birincisi me'ânî ilmidir. Bu ilim sayesinde istenilen mesajı eksiksiz bir şekilde verilmek amacıyla terkiplerin biçimleri, aslî veya fer'î olsun mürekkeplerin (yüklem bileşenlerinin) manaları ifade edilirken, hatalardan nasıl sakınılacağı bilinir. İkincisi beyân ilmidir. Bu ilim sayesinde kapalılık veya açıklık yönünden istenilen manayı tam anlamıyla gösteremeyen terkiplerde oluşabilecek hatalardan nasıl sakınılacağı öğrenilir. Üçüncüsü ise bedî' ilmidir. Bu ilim sayesinde fesâhat metotları aracılığıyla retorik'in işlevleri bilinir.

Kaynaklar | References

- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ' ve muzîlu'l-ilbâs 'ammâ iştehera mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*. nşr. Yûsuf Mahmâd el-Hâcc Ahmed. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-İlmi'l-Hadîs, 1421/2000.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *İ'câzu'l-Kur'ân*. nşr. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dâru'l-'Me'ârif, 3. Basım, 1374/1954.
- Bulut, Ali. "Arap Edebiyatında Berâat-İ İstihlâl Sanatı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (Haziran 2008), 77-88.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4503/62013>
- Curcânî, Abdulkâhir b. Abdurrahmân. *Esrâru'l-belâğa*. nşr. Muhammed Reşit Rıdâ. b.y.: el-Mektebetu't-tevfîkiyye, ts.
- Dayf, Şevkî. *el-Belâğa tatavvur ve târîh*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 9. Basım, 1965.
- Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ. *Kitâbu'd-Dîbâc*. nşr. Abdullâh b. Suleymân el-Cerbût - Abdurrahmân b. Suleymân el 'Useymîn. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1991.
- Ahdarî, Abdurrahmân b. Sağîr. *el-Cevheru'l-meknûn fi sade fi's-selâseti'l-funûn*. nşr. Muhammed b. Abdulazîz Nasîf. b.y.: Merkezi'l-Besâir li'l-bahsi'l-ilmî, ts.
- Demenhûrî, Ahmed b. Abdulmun'im. *Hilyetu'l-lubbi'l-masûn bi-şerhi'l-Cevheri'l-meknûn*. nşr. İlyas Kaplan, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Demirbaş, Servet. "Berâat-i İstihlâl ve Hüsni İbtidâ Açısından Sûre Girişleri - Nisâ Sûresi Örneği-". *Kilitbahir* / 21 (Eylül 2022), 182-208.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilitbahir/issue/72601/1137060>.
- Durmuş, İsmail. "Mukaddime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/115-117. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. nşr. Abdulhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Berâat-i istihlâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/470-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

⁴⁸ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh*, 4-5.

- İbn Haldûn, Velîyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Mukaddime*. nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dîmaşk: Dâru Ya'rub, 1425/2004.
- İbn Hicce, Ebû Bekr b. Alî b. Abdullâh el-Hamevî. *Hizânetu'l-edeb ve gayetu'l-ereb*. nşr. Kevkeb Deyâb. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 2. Basım, 1425/2005.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn. *Teshîlu'l-fevâid ve tekmi'lu'l-mekâsid*. nşr. Muhammed Kâmil Berekât, b.y.: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî li't-Tibâati ve'n-Neşir, 1387/1967.
- İbnu'l-Mu'tezz, Ebu'l-'Abbâs 'Abdullâh. *Kitâbu'l-bedî'*. nşr. İrfân Matarcî. Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1433/2012.
- İbn Ma'sûm, Sadrudîn el-Medenî. *Envâru'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'*. nşr. Şâkir Hadi Şukur. 7 Cilt. Necef: Matba'atu'n-Nu'mân, 1388/1968.
- İbnu'n-Nâzım, Bedruddîn b. Mâlik. *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. nşr. Husnî Abdulcelîl Yûsuf. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1409/1989.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk. *el-Fihrist fi ahbâri'l-ulemâ'i'l-musannifîn mine'l-kudemâ ve'l-muhaddisîn ve esmâi kutubihim*. nşr. Ridâ Alî. Tahran: y.y. 1391/1971.
- İbn Sa'îd, Ebu'l-Hasen Alî b. Mûsâ. *İhtisâru el-Kidhu'l-mu'allâ fi't-târîhi'l-muhallâ*. Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh b. Halîl, nşr. İbrâhîm el-Ebyârî, Kahire: el-Hey'etu'l-'âmmeh li şu'uni'l-metâbi'i'l-emirîyye, 1378-9/1959.
- İmru'ülkays b. Hucr. *Dîvân-u İmru'ülkays*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. b.y.: Dâru'l-Me'ârif. 4. Basım, 1984.
- Kehhâle, Ömer Rıda. *Mu'cemu'l-muellifîn*. 4 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1414/1993.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. çev. Hayreddin Karaman. vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye ve tetavurrüh*. 3 Cilt. Irak: Matba'atu'l-mecma'u'l-'ilmî el-İrâkî. 1403/1983.
- Merâgî, Ahmed Mustafa. *'Ulûmu'l-belâge el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 3. Basım, 1414/1993.
- Nîsâbûrî, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-u Muslim*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar el-Fây râbî. 2 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006.
- Özalp, Mehmet Sıdık. "İbnu'n-Nâzım'ın, 'el-Misbâh fi İhtisârî'l-Miftâh' İsimli Eserinde Müsned İleyh Konusunda Gösterdiği Şiir İstişhâdların Analizi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (Haziran 2021), 251-275. <https://doi.org/10.30627/cuilah.791260>
- Rummânî, Ebu'l-Hasen Alî b. İsâ. *en-Nuket fi i'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Halefullâh - Ahmed-Muhammed Zağlûl Selam. Kahire: Dâru'l-Maârif, 3. Basım, 1976.
- Subkî, Tacuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdulkâfî. *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kubrâ*. nşr. Mahmud Muhammed et-Tenâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulluv. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1383/1964.

- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân fi'l-me'ânî ve'l-beyân*. nşr. İbrâhîm Muhammed el-Hamdânî-Emin Lokmân el-Habbâr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- Tebrîzî, Ebû Zekerîya Yahya b. Ali eş-Şeybânî. *Şerhu Dîvânı Ebî Temmâm*. nşr. Râcî el-Esmer. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1414/1994.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Mukaddime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/117. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Üzgör, Tahir. "Dîbâce". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/277-278. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. nşr. Ömer Abdüsselam Tedmurî. 51 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2000.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umer. *Esâsu'l-belâğa*. nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/ 1998.
- Zencîr, Muhammed Rıf'at. *Mebâhis fi'l-belâğa ve i'câzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dubai: Câizetu Dubai ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2007.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm Kâmûsu terâcim li eşherî'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-musteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- Zubyânî, Ebû Umâme Ziyâd b. Muâviye en-Nâbiga. *Dîvânü'n-Nâbiga ez-Zubyânî*. nşr. 'Abbâs 'Abdussâtir. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1416/1996.